

Karl XI bakom sve

Karl XI är en av de få svenska kungar som fått pryda sentida sedlar. Genom sin hårdhänta skattepolitik och sina kraffttag mot de starka i samhället blev han en förebild för nutida politiker. En nyutkommen biografi visar honom som en dyster och intellektuellt medelmåttig person.

TEXT: SVANTE FOLIN

När den 37-åriga Karl X Gustav plötsligt kreperade i februari 1660 stod det svenska stormaktsväldet i zenit. Hundra års imperialistiska räder i grannskapet hade just avslutats med införlivandet av Danmarks östra rikshalva. Om Karl Gustav fått som han ville skulle juten slutgiltigt ha utplånats som självständig stat men krigslyckan och potentaterna på kontinenten ville annorlunda. Den voluminöse hasardörens begravning blev en orgie i barock megalomani. Kungabaneret som svävade över den ändlösa begravningsprocessionen var så överlastat av guld och ädelstenar att det krävde sju män att bära upp det. Likpredikan som i detalj skildrade den dödes hjältedater tog sex timmar (man blir kissnödig vid blotta tanken). Landsorgen var dock inte förlamande, en hovman noterade att "mången begynte sätta upp huvudet så snart bussen var borta".

Första och praktiskt taget enda gången Karl X Gustav såg sin 4-åriga arvtogare var julaftonen 1659. Den omyndige kungen var klen och starkt modersbunden. Hedvig Eleonora som bara var 24 år då hon blev änka var och skulle alltid förbli den obestridda kvinnan i Karls liv. I sonligt pietet omnämnde han henne smeksam som "Hennes Majestet Riksänkedrottningen, min högt ärade Fru Moder." Den flegmatiska Hedvig Eleonora var matglad, ombytlig och illiterat. Hennes största passion var att terrorisera omgivningen med ändlösa kortpartier. Slottsbygget i Drottningholm har givit hennes namn en viss kulturimbus.

PLANERNA FÖR DEN UNGE KUNGENS uppfostran var tidstypiskt grandiosa. Utbildningen skulle omfatta förmågan att tala och skriva svenska, tyska, latin, franska, finska och helst även italienska, spanska och engelska. Till detta kom en encyklopedisk orientering i en hell radda ämnen som sträckte sig från astronomi till fortifikation. Eftersom eleven var utrustad med ett i bästa fall mediokert intellekt och dessutom led av grav ordblindhet blev skillnaden mellan pedagogisk vision och uppnått resultat nästan komisk.

Karl talade en ordknapp svenska och tyska – stava kunde han över huvud taget inte. Hans favoritlektyr var räkenskaper, föremålsistor och rullor samt de mer svavlosande partierna av gamla testamentet. Karls intellektuella handikapp kompletterades av en förlamande blyghet som resulterade i till fobi gränsande social inkompetens. Den italienske diplomaten Magalotti som besökte Sverige 1674 beskriver Karl XI som "en människa vilken befinner sig i förlägenhet och är rädd för allting. Det verkar som om han inte vågar se någon i ansiktet och rör sig som om han gick på glas." Han tillägger dock "När han sitter till häst är han som en annan människa. Då ser han ut som en konung. Fäktar bra och rider bra. För övrigt är han okunnig i allting." Få skulle ha gissat att denne försägade, fumlige och färglöse yngling skulle krossa den svenska högadeln och förvandla Sverige till en genombyråkratiserad militärdiktatur.

KARL XI HAR ALLTID FÖRBLEKNAT mellan fadern ("vår egen Saddam Hussein" L Lönnroth) och sonen ("en karismatisk psykopat" A F Upton). Den senaste svenska biografien är Alf Abergers från

Historia

Karl XI
Gösta Rystad
Historiska Media 2001

1958. Det är därför med viss förvåntan man öppnar Gösta Rystads *Karl XI* (Historiska Media 2001). Tyvärr är det en mycket trist anrättning avfattad på den snustorra och doflösa akademiska professorsprosa som berett vägen för den förkättrade

Herman Lindqvist.

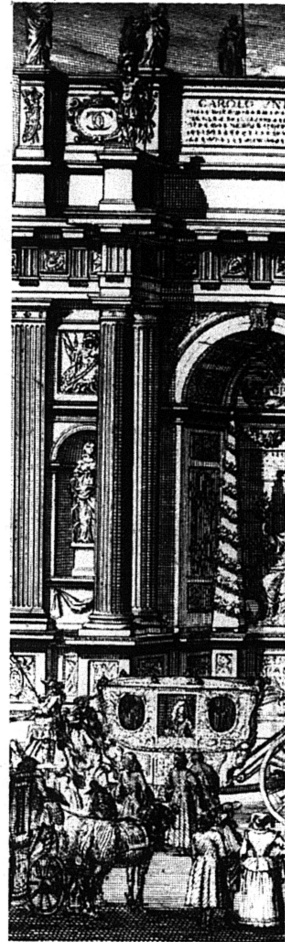
Gråkappan var förvisso ingen glitterpinne men få kungar har satt djupare avtryck i Sveriges historia. I utvecklingen av den starka staten är han den felande länken mellan Axel Oxenstierna och Per Albin Hansson. Under Karls omyndighet som varade till 1672 styrdes väldet av en förmyndarregim som i stort sett var identisk med den klick besläktade magnater som bildat det gamla riksrådet. I spetsen stod kungens ingifte farbror Magnus Gabriel de la Gardie. De la Gardie var en yppig personlighet som blomstrade i medgång men snabbt kroknade i motvind. Han var svårt drabbad av slottsbyggarmanin, hade 222 domestiker i sin tjänst och kan sägas förkroppsliga begreppet "conspicuous consumption". Olyckligtvis skötte han rikets affärer med samma lättsinne som sina egna.

Det svenska stormaktsväldet var redan vid denna tid i grund och botten en bluff. Den hundraåriga expansionsfasen hade ägt rum i ett temporärt maktvakuum. Landet saknade alla förutsättningar för att posera som garant för den europeiska ordning som etablerats med westfaliska freden och kunde i längden inte försvara imperiets vidsträckt gränser när revanschlystna grannar pignade till. Krigsmakten befann sig i svårartat förfall och "Midnattslejonet från Norden" var numera mest känt för att jama om subsidier. De franska penningtransfusionerna blev allt viktigare för att hålla liv i de tynande statsfinanserna. Förmyndarna hoppades innerligt att Ludvig XIV inte skulle vara ofin nog att begära någon militär motprestation. När korten synades vid Fehrbellin 1675 var katastrofen ett faktum. Dansken vårdade morgonluft och invaderade sina förlorade provinser.

SKÅNSKA KRIGET som skulle förhärja landet i fyra år började som en mardröm för den unge osäkrige kungen som tidvis försjönk i apati. Flottan krönte en serie osannolika fiaskon med ett amiralsskeppet Kronan sprängde sig självt i luften vid Ölands södra udde. Soldaterna dog som flugor utan att ha sett strid. Karl hade turen att omges av några ytterst kompetenta medhjälpare – Johan Gyllenstierna, Rutger von Ascheberg och Nils Bielke. Dessa vapenbröder skulle allt framgent tillhöra det fåtal som kungen litade på.

Slaget vid Lund 1676 blev det blodigaste på svensk botten med en mortalitet på nästan 50 procent. Karl vars strategiska tänkande kunde sammanfattas i ett ord – anfall – försvann till allmän bestörtning från slagfältet i flera timmar på vild jakt efter en avdelning flyende danskar. Den svenska segern avgjorde på intet sätt kriget men medförde en välbehövlig förstärkning av krigsmoralen. Freden bestämdes på Flanderns slagfält och dikterades av Ludvig XIV som inte ens brydde sig om att informera den svenske kungen. Den galliska arrogansen kulminerade i en segermedalj

"Få kungar har satt djupare avtryck i Sveriges historia"

Det svenska stormaktsväldet var i grund och

där Kung Sol överlämnar ett fredsdokument till en ödmjukt bugade Karl XI som aldrig glömde skymfen och hatade all franskt till döddagar.

Kriget hade fört Sverige till avgrunden rand. De traumatiska händelserna hade stålsatt Karl i hans avsikter att kraftigt förstärka statskassen, rusta upp krigsmakten och till varje pris undvika krig. Först var det dags att gifta sig för att säkra tronföljden. Den danska prinsessan Ulrika Eleonora hade troget väntat på sin tillkommande medan fadern hade försökt ta käl på svärsonen in spe.

KARL SOM FASADE för societetsjippon hade för att undslippa den franske ambassadören förlagt bröllopet till Skottorps gård utanför Halmstad. De unga tu som aldrig träffat varandra bekantade sig en kvart före den enkla ceremonin. Ingen från brudens sida var närvarande. Bröllopsmiddagen var en luguber historia – i ett rum dinerade bruden och änkedrottningen, i ett annat brudgummen och två officerare och i ett tredje de övriga gästerna. Brudparet intog sänghalmen klockan två och klockan fyra störtade Karl upp för att ägna sig åt sin verkliga vurm – att inspektera trupp. Denna föga passionerade ingress gav drottningen en försnack av kommande fröjder.

Den timida Ulrika Eleonora förde en tynande tillvaro i den formidabla svärmoderns skugga. Till skillnad från den övriga kungafamiljen var hon läskunnig och varmhjärtad. Hon var svårt begiven på religion och välgörenhet. Hennes funktion var